

leleri dışında üç eseri vardır. 1. *Sanglāx: a Persian Guide to the Turkish Language*, by Muḥammad Mahdī Xān (London 1960). Bu eserinde, Muhammed Mehdi Han'ın 1750'lerde yazdığı Çağatayca-Farsça sözlüğün bir giriş ve geniş açıklamalarla tıpkı basımını yaptı. Çalışmasında o devirdeki Çağatay dilinde Moğolca'dan alınma pek çok kelime bulunduğunu meydana koydu. Buna dayanarak, "The Case Against the Altaic Theory" adlı makalesinde (CAJ, II/3, 1956, s. 181-187) Türkçe ile Moğolca arasındaki akrabalığı ileri süren Altay dil birliği teorisine karşı ortaya attığı görüşlerini burada daha da delillendirdi. 2. *Turkish and Mongolian Studies* (London 1962). Eser uzunca önsözü ile birlikte on bir bölüm içinde Clauson'un Türk dili üzerindeki araştırmalarının sonuçlarını toplu bir şekilde açıklamaktadır. Türk dilinin menşei ve tarihî gelişmesi, VIII. yüzyıldan önceki yapısı ve fonetiği, en eski Türkçe ile Moğolca arasında münasebet meselesi gibi konular kitabın esasını teşkil eder. 3. *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish* (Oxford 1972). Ölümünden iki yıl önce yayımladığı bu son ve en önemli eseri, Clauson'un 1940'lardan beri süren çalışmalarının bir ürünüdür. 1950'lerde Radloff'un kinin yenisi ve daha mükemmeli olmak üzere en eski devirlerden günümüze kadar bütün Türk lehçelerini içine alan bir sözlük meydana getirmek düşüncesiyle yola çıkan Clauson, altı yıl kadar süren bir çalışmadan sonra, altmışa yaklaşmış yaşı ile bu projesinin gerçekleşmesinin mümkün olamayacağını anlamıştır. Bu sebeple planını değiştirip ondan daha mütevazı bir çapa indirdiği çalışmasıyla Türk dilinin sadece 1200 yılından öncesi üzerindeki tarihî ve etimolojik sözlüğünü hazırlamaya hasretti. Kendine mahsus bir tertip tarzı olan sözlükte, XII. yüzyıl sonuna kadar Sanskritçe, Arapça ve Farsça'dan doğrudan doğruya alınmış olanlar hariç, Türkçe yazılı metin ve vesikalarda geçen bütün kelimeler toplanmış, mümkün olduğu kadarı ile bunların etimolojik açıklamaları yapılmıştır. Büyük bir boşluğu dolduran eser, kısa zamanda Türkoloji'nin temel müraaat kitaplarından biri olmuştur. Bilinen tarzda bir alfabetik sıralama yerine yarı köken ve hece sayısına, yarı alfabetik sisteme dayanan sözlükten istifadeyi kolaylaştıracak bir kılavuz olmak üzere,

A. Róna-Tas'ın başkanlığında P. Hajdu ve T. Mikola'nın iştirakiyle, I. cildi doğrudan doğruya alfabetik, ikincisi yapı bakımından sistematik bir genel indeksi yapılmıştır (Sir Gerard Clauson. *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish Index*, *Studia Uralo-Altaica*, sy. 14-15, Szeged 1981).

Clauson'un makaleleri arasında Türk dili ve Türkoloji ile ilgili olanlarının en önemlilerinden bazıları şunlardır: "Turkish Ghost Words" (JRAS, 1955, s. 124-138); "A Note on Qapqan" (a.g.e., 1956, s. 73-77); "The Ongin Inscription" (a.g.e., 1957, s. 177-192); "The Turkish Numerals" (a.g.e., 1959, s. 19-31); "The Earliest Turkish Loan-Words in Mongolian" (CAJ, IV/3, s. 174-187); "The Turkish Elements in 14th Century Mongolian" (a.g.e., V/4, s. 301-316); "Notes on the 'Irk Bitig'" (CAJ, XXXIII/3-4, s. 218-225); "The Muḥabbat-nāma of Xwārazmī" (CAJ, VII/4, s. 241-255); "The Name Uyğur" (JRAS, 1963, s. 140-149); "Early Turkish Astronomical Terms" (CAJ, XXXV, s. 350-368); "A Lexicostatistical Appraisal of the Altaic Theory" (CAJ, XIII/1, s. 1-23); "The Origin of the Turkish 'Runic' Alphabet" (AO, XXXII, s. 51-76, E. Tryjarski ile birlikte); "The Inscription at Ikhe Khushotu" (RO, XXXIV/1, s. 7-33); "Armeno-Qıpçaq" (a.g.e., XXXIV/2, s. 7-13); "A Late Uyğur Family Archive" (Iran and Islam, nşr. C. E. Bosworth, Edinburg 1971, s. 167-196); "Some Notes on the Inscription of Toñuquq" (Studia Turcica, nşr. L. Ligeti, Budapest 1971, s. 125-132, Türkçe tercümesi, TM, XVIII, s. 141-148); "The Foreign Elements in Early Turkish" (Researches in Altaic Languages, nşr. L. Ligeti, Budapest 1975, s. 43-49).

Clauson'un aşağıdaki makalelerinin ilk neşirleri ise Türkiye'de yapılmıştır: "Türkçe Sözlük Üzerinde Araştırmalar" (Jean Deny Armağanı, Ankara 1958, s. 67-70); "The Concept of 'Strength' in Turkish" (Németh Armağanı, Ankara 1962, s. 93-101); "Three Notes on Early Turkish" (TDAY-Belleten, 1967, s. 1-18, Türkçe tercümesi, s. 19-37); "The Turkish-Khotanese Vocabulary re-edited" (İTED, V, 1973, s. 37-45).

BİBLİYOGRAFYA:

C. E. Bosworth, "Sir Gerard Clauson", *Bulletin of the British Society for Middle Eastern Studies*, I, 1974, s. 39-40; V. L. Ménage, "Sir Gerard Clauson", JRAS (1975), s. 215-217; A. Róna-Tas, "Sir Gerard Clauson", AOH, XXIX/3 (1975), s. 393.

CHRISTINE WOODHEAD

CODERA y ZAIDIN, Francisco

(1836-1917)

İspanyol şarkiyatçısı.

İspanya'da Aragon bölgesinin Pireneler'e yakın Fonz kasabasında orta halli bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi. Küçük yaşlarından itibaren parlak zekâsı, güçlü hâfızası ve öğrenmeye olan merakı ile dikkatleri çekti. 1855'te Zaragoza Üniversitesi'nde fen bilimleri ve ilim tarihi okumaya başladı; ancak bir süre sonra devam ettiği fakültenin kapatılması, tahsil hayatının sosyal bilimler alanına kaymasına sebep oldu. Bir taraftan ilâhiyat, diğer taraftan edebiyatla ilgilenirken hukuk bilgisini geliştirmek gayesiyle 1861 sonrasında Madrid'e gitti. Burada hukukun yanı sıra Grekçe, Latince, İbrânîce ve Arapça öğrendi. 1868'de Zaragoza Üniversitesi'ne Grekçe profesörü olarak tayin edildi; daha sonra aynı görevle bir süre de Gırnata'da çalıştı. Zaragoza'da bulunduğu sırada takip ettiği Severo Catalina ve Pascual de Gayangos'un dersleri, Arapça çalışma şevkini arttırdığı gibi kendisine Arapça kaynaklara dayanarak memleketi olan Aragon'un tarihini yazma fikrini de ilham etti. 1874 yılında katıldığı bir imtihanı kazanarak Madrid Üniversitesi'nde Arap dili profesörü oldu. 1888'de ilmi araştırmalar yapması için İspanyol hükûmetince Kuzey Afrika'ya gönderildi. Burada bulunduğu süre içinde hem Arapça'sını geliştirdi, hem de Tunus ve Cezayir'den çok sayıda el yazması eser toplayarak zengin bir kütüphane sahibi oldu. Ülkesine dönüşünde Madrid Üniversitesi'nde Pascual de Gayangos'un yerine Arapça bölümünün başkanlığına getirildi.

Codera yaptığı araştırmalar yanında Endülüs tarih ve kültürünün bazı temel kaynaklarının neşirine de gerçekleştirdi. Bu çabası ona, Endülüs İslâm kültür ve medeniyetini kendi orijinal kaynaklarından tanıma imkânını verdi ve bunun sonucunda, ele aldığı konularda ortaya koyduğu tarafsız ve ön yargısız tutumuyla, o zamana kadar genellikle İslâm aleyhinde tezler üreten İspanyol şarkiyatçıları arasında yeni ve farklı bir çıkışın öncüsü oldu. "Los Benî Codera" (Codera'nın oğulları) lakabıyla anılan Julián Ribera, Miguel Asin Palacios, Angel González Palencia gibi ünlü öğrencileri, onun açtığı bu çıkışı bir ekole dönüştürerek İspan-

CODERA y Zaidin, Francisco

yol şarkiyatçılığının ilmî temeller üzeri-
ne oturmasını sağladılar.

Codera'nın asıl hedefi, müslüman İspanya'ya ait genel bir kültür tarihi yazmaktı. Bu arzusunu tek bir eserle gerçekleştiremediyse de böyle bir eserin parçaları olarak kabul edilebilecek birçok önemli çalışma yaptı. Bu çalışmaların iki temel özelliğinden biri, hristiyan kaynaklarını ihmal etmemekle beraber daha çok İslâm kaynaklarına dayandırılmış olmaları, diğeri de daha önceki İspanyol şarkiyatçıların kaleme aldıkları eserlere kıyasla peşin hükümlerden ve bunların sebep olduğu hatalardan büyük ölçüde arınmış bulunmalarıdır.

1879'da Real Academia de Historia'nın üyeliğine seçilen ve burada Endülüs medeniyetine dair çeşitli konferanslar veren Codera, aynı zamanda iyi bir nümsimat ve epigrafist olarak da kendini göstermiştir. 1904'te Codera'nın anısına *Homenaje a Don Francisco Codera* (Zaragoza 1904) adıyla bir armağan hazırlanmıştır.

Eserleri. A) Monografiler. 1. *Mozárabes, su condición social y política* (Lerida 1866). İslâm kültürünü benimsemiş hristiyan İspanyollar'ın sosyal ve siyasî hayatları hakkındadır. 2. *Tratado de numismática árabe-española* (Madrid 1879). Endülüs İslâm paralarıyla ilgili bir araştırmadır. 3. *Estudios críticos de la historia árabe-española* (Zaragoza-Madrid 1903-1917). *Journal Asiatique*'te yayımlanmış çeşitli makalelerinin, "Colección de Estudios Arabes" dizisinin VIII ve IX. ciltleri olarak yapılmış toplu bir yayımdır. 4. *Decadencia y desaparición de los Almorávides de España* (Zaragoza 1899). Murâbitlar'ın Endülüs'teki hâkimiyetlerinin zayıflaması ve yıkılışı üzerine yapılmış bir çalışmadır.

B) Neşirler (Biblioteca Arabigo-Hispana serisi). 1. İbn Beşkûvâl, *eş-Şıla* (I-II, Madrid 1882-1883). 2. Ahmed b. Yahyâ ed-Dabbî, *Buğyetü'l-mültemis* (J. Ribera ile birlikte, Madrid 1884-1885). 3. İbnü'l-Eb-bâr, *et-Tekmile li-Kitâbi's-Şıla* (I-II, Madrid 1886-1887). 4. İbnü'l-Faradî, *Târîhu 'ulemâ'i Endelüs* (I-II, Madrid 1890). 5. İbn Hayr, *Fehrese* (J. Ribera ile birlikte, Zaragoza 1893).

Codera'nın belli başlı makaleleri de şunlardır: "Contenido de las cien primeras paginas de la Assilah de Aben Pascual" (*Boletín de la Real Academia de la historia*, sy. 2 [Madrid 1882], s. 164-168); "Segundo cuaderno de la Assilah de Aben

Pascual" (*a.g.e.*, sy. 2 [1882], s. 215-217); "Manuscritos de autores arabes espanoles existentes en Túnez" (*a.g.e.*, sy. 5 [1884], s. 9-11); "Comision Historica en Túnez, 1884" (*a.g.e.*, sy. 12 [1888], s. 380-399); "Tres manuscritos importantes de autores arabes espanoles en la mezquita mayor du Tunez" (*a.g.e.*, sy. 12 [1888], s. 399-406); "Manuscritos arabes de la mezquita mayor de Tunez en la Exposicion historico-europea" (*a.g.e.*, sy. 21 [1892], s. 462-463); "Libros procedentes de Marruecos" (*a.g.e.*, sy. 24 [1894], s. 365-378); "Libros arabes adquiridos para la Academia" (*a.g.e.*, sy. 23 [1893], s. 448-454; sy. 26 [1895], s. 408-416); "Copia de un tono de Aben Çaid al-Mughrib fi hula al-Maghrib a la Academia" (*a.g.e.*, sy. 27 [1895], s. 148-160); "Manuscritos arabes espanoles de le coleccion de la casa Brill de Leiden" (*a.g.e.*, sy. 27 [1895], s. 266-273); "Lápida arábiga descubierta en la Catedral de Córdoba en el año 1896" (*a.g.e.*, sy. 32 [1898], s. 10-16); "Peleografia árabe: dificultades que ofrece-su estado-medios de desarrollo" (*a.g.e.*, sy. 33 [1898], s. 297-306); "Catálogos de bibliotecas de Constantinopla" (*a.g.e.*, sy. 18 [1891], s. 297-303; sy. 35 [1899], s. 494-502).

BİBLİYOGRAFYA :

Homenaje a Don Francisco Codera (nşr. Estudios de Erudición Oriental), Zaragoza 1904; Necib el-Akiki, *el-Müsteşrikün*, Kahire 1980, II, 187-188; *ed-Dirâsâtü'l-'Arabîyye ve'l-İslâmiyye fi Ğrubbâ*, Beyrut 1982, s. 136-137; D. Wasserstein, *The Rise and Fall of the Party Kings*, Princeton 1985, s. 298-300, 308; Cl. Huart, "Francisco Codera y Zaidin", *JA*, XI (1918), s. 317-319; I. Cattán, "L'orientaliste espagnol Francisco Codera y Zaidin", *RT* (1918), s. 128-129; E. García Gómez, "Homenaje a Don Francisco Codera (1836-1917)", *al-Andalus*, XV/2, Madrid 1950, s. 263-274.

MEHMET ÖZDEMİR

COĞRAFYA

Tirli (Sür) Marinos (ö. 130 [?]) ile Batlamyus'un (Ptolemaios, ö. 168 [?]) o zamanki dünyayı tanıtan kitaplarına ad olarak verdikleri *geographia* kelimesi, Grekçe'de "yeryüzünü anlatan yazı" mânâsını taşımaktadır. Kelime *cuğrâfiyâ* şeklinde Arapçalaştırılarak Muhammed b. Ebû Bekir ez-Zühri (XII. yüzyıl) ve İbn Saîd el-Mağribî (XIII. yüzyıl) gibi Arap coğrafyacıları tarafından da kullanılmıştır. Daha önce ise Hârizmî (ö. 232/847'den sonra), eserine coğrafyanın Arapça karşılığı olarak düşündüğü *Şûretü'l-arz*

adını verirken Mes'ûdî de (ö. 345/956) kelimeyi "kat'u'l-arz" (yeryüzü araştırması) şeklinde mânalandırmıştır. Ortaçağ İslâm coğrafyacıları bu ilmi modern meslektaşları gibi, iyi tanımlanmış ve sınırları belli bir bilim dalı olarak tanımıyorlardı. Bundan dolayı coğrafyanın çeşitli dallarıyla ilgili hususlar, astronomi, kozmografya, felsefe, matematikî coğrafya, tasvirî coğrafya gibi çeşitli konular içinde ve seyahatnâmelerde dağınık şekilde bulunurdu. O dönem yazarları coğrafi eserlere *el-Mesâlik ve'l-memâlik*, *Kitâbü'l-Büldân*, *Şuherü'l-eğâlîm*, *Kitâbü Nüzhetü'l-müşâtâk fi'htirâkı'l-âfâk* gibi değişik adlar vermişlerdir.

A) İslâm Coğrafyasının Temelleri. İslâmiyet öncesinde Araplar, Arabistan ve komşusu olan bölgeler hakkında bazı coğrafi bilgilere sahiptiler. Bunun yanında gezegenlerin hareketleri, gökyüzü ve yıldızlar hakkında da günlük gözlemlerine dayandırıdıkları bazı bilgileri vardı. Bu bilgilerden seyahatlerinde, takvim düzenlemelerinde ve hava durumu tahminlerinde faydalanıyorlardı. VIII. yüzyılda Abbâsî Devleti'nin kurulmasından sonra Yunan, İran ve Hint astronomi-coğrafya çalışmalarının İslâm dünyası tarafından tanınmasıyla coğrafya bir ilim dalı olarak ortaya çıktı. Bu süreç, bir Hintli bilim heyetinin Abbâsî sarayına bazı Sanskritçe astronomi eserlerini getirdiği 771 veya 773 tarihinde başladı. Bu eserlerden Arapça'ya tercüme edilenler, 499'da I. Âryabhat tarafından yazılmış *Âryabhatîya* (Ar. *el-Ercebhed*), Brahmagubta'nın 628'de telif ettiği *Brahmasphûtasiddhânta* (Ar. *el-Sindh-Hind*) ve aynı yazarın 665'te kaleme aldığı *Khandakhâdyaka*'dır (Ar. *Arkand*). Bu çalışmalarla müslüman bilginler Hintliler'in yeryüzünün şekli, dönmesi, bilinen son sınırları, üzerini örten kubbe ve Orta Hindistan'dan hesap edilen enlem ve boylamlar gibi coğrafya-astronomi bilgilerinden haberdar oldular. Yine bu dönemde, aralarında *Zicûş-Şâh* ve *Âyîn-nâme* gibi eserlerin de bulunduğu astronomi ve eski İran tarihi üzerine yazılmış birçok Pehlevîce kitap Arapça'ya tercüme edilmiştir. Sâsânî dönemine ait çeşitli haritalar ve arazi ölçüm kayıtları, IX. yüzyılda tasvirî coğrafya üzerinde Arapça çalışmaların temelini atan İslâm coğrafyacılarına hazır kaynak teşkil etmiştir. Astronomi ve coğrafya konusundaki eski Yunan kaynaklarının da İslâm coğrafyasının gelişmesinde derin tesirleri olmuştur. Arapça'ya tercüme edilen